

Берестень Ю.В.

**РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПОЧАТКОВОЇ ТА СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У
МЕНОНІТСЬКИХ КОЛОНІЯХ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО ПОВІТУ
НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Проблеми формування системи початкової освіти постійно знаходились у фокусі громадської уваги менонітського соціуму, який намагався шляхом надзвичайної концентрації інтелектуальних, фінансових та господарчих зусиль сприяти її всебічному становленню та розвитку. Генеза менонітського віровчення, темпи та масштаб його поширення серед населення північних регіонів Західної Європи були об'єктивно зумовлені наявністю у представників даного релігійного руху елементарних освітянських навичок (вміння читати та писати), які були необхідні для раціонального тлумачення біблійних та релігійних текстів. Поява розгалуженої освітянської системи в громадах менонітів була детермінована специфікою віровчення спільноти, її нагальними релігійними, церковними та громадськими потребами. Зазначи-

мо, що меноніти розглядали шкільництво як один із засобів набуття «освіченого благочестя».

Традиційно, шкільна освіта займала одне з провідних місць в ієрархічній структурі суспільного життя менонітських громад, оскільки виступала як важливий елемент соціалізації, провідний носій базових етноконфесійних цінностей та соціальних норм спільноти, своєрідний суспільний міжпоколінний комунікатор, ефективний інструмент сталого впливу громади на свідомість та поведінку підростаючого покоління. Мета публікації полягає у тому, щоб дослідити окремі аспекти розвитку системи початкової та середньої освіти в менонітських колоніях Катеринославського повіту на межі XIX – XX століть.

Особливості розвитку системи початкової освіти менонітських громад Півдня України стали предметом наукового дослідження низки вітчизняних та зарубіжних вчених. Із загального переліку наукових праць, присвячених обраному нами предмету дослідження, варто виділити розвідки В.Ю. Ганкевича, І.А. Задерейчука, в яких автори детально проаналізували кількісну динаміку зростання німецьких та менонітських шкіл на теренах Таврійської губернії у відповідний період, визначивши специфіку навчального процесу колоністської школи [1; 3; 4; 5; 6]. Дещо знижує рівень наукового доробку дослідників узагальнюючий етнічний підхід до проблем трансформації та модернізації початкової освіти німецьких колоністів, оскільки ними не визначається специфіка менонітських закладів початкової освіти обраного нами регіону [1; 3; 4; 5; 6].

Проблеми формування та розвитку системи початкової та середньої освіти традиційно становили предмет дослідження західних дослідників Н. Крекера [13] та Х. Герлаха [14]. Вивчення окремих аспектів функціонування шкільної системи менонітських колоній Хортиці значно ускладнюється вузькістю джерельної бази, незначною інформативною насиченістю джерел, що збереглись, відсутністю, з огляду на час, прямих свідків подій. У цій площині надзвичайно цікавими для нас є дослідження Н. Крекера, в якому автор широко використав крім письмових джерел різноманітні мемуари та спогади колишніх мешканців колоній Хортицької волості, що дає змогу найбільш докладно реконструювати процес розвитку системи початкової та середньої освіти даних менонітських громад [13, s. 163-183].

На теренах Катеринославського повіту було розташовано два великих поселенських комплекси менонітів: Хортицька та Миколайпільська (Миколайфельдська) волості, де мешкала більша частина представників менонітської спільноти повіту.

Вже на початковому етапі поселення менонітів на теренах Катеринославського повіту наприкінці XVIII ст. ними було створено перші заклади початкової освіти, які охопили майже все населення колоній відповідного віку. Навчання в школі вважалось обов'язковим для кожного пересічного члена менонітської громади, яка в особі представників місцевої адміністрації здійснювала загальний нагляд за систематичним відвідуванням дітей місцевих освітніх закладів. Представники губернських виконавчих органів влади в своїх звітах постійно наголошували на тому, що в менонітських колоніях «у відповідності до існуючого в них (менонітів) здавна порядку, всі хлопчики та дівчатка по досягненню шкільного

віку відвідують школу впродовж декількох років» [11, с. 187]. В адміністративному відношенні шкільна система колоній підпорядковувалась з 1881 року Міністерству народної освіти, чиновниками якого були розроблені типові навчальні програми та плани, що враховували в своїй структурі етноконфесійну специфіку та особливі освітянські потреби менонітської спільноти [6, с. 210].

Фінансове забезпечення системи початкової освіти в менонітських колоніях Миколайфельдської та Хортицької волостей Катеринославного повіту (утримання шкільних приміщень, оплата праці вчителя, купівля шкільного реманенту і наочного приладдя тощо) здійснювалось коштами місцевих громад. Всі менонітські колонії Катеринославської губернії (понад 40 поселень) з метою оптимізації системи початкової освіти, консолідації зусиль менонітських громад щодо збереження їх специфічного етноконфесійного устрою були об'єднанні в один шкільний округ з центром у колонії Хортиця [2, арк. 17]. Освітянський бюджет формувався переважно за рахунок внутрішніх джерел фінансування, значну частку яких становили грошові надходження від місцевих бюджетів колоній, волосних адміністрацій та коштів окремих колоністів-меценатів [2, арк.19-20]. Кожен поселенський комплекс самостійно визначав загальний розмір шкільного податку, яким обкладалося подушно, як все населення колоній, так і загальна площа орної ділянки землі, що знаходилась у власності колоністів. Наприклад, кожна колоністська родина, яка мала дитину відповідного шкільного віку, сплачувала за встановленою нормою платню за навчання. Діти вчителів та проповідників здобували освіту у навчальних закладах безкоштовно, оскільки менонітська громада традиційно брала на себе видатки за їх навчання.

Так, у Хортицьких та Миколапільських колоніях податок на межі століть складав для учнів першої категорії 30 крб., другої – 50 крб. [2, арк. 11]. Зі становленням у менонітських колоніях Хортицької волості сільськогосподарської та металургійної промисловості певні кошти на шкільні потреби почали виділяти й місцеві промисловці. Наприклад, щорічно на потреби шкільної освіти менонітських колоній представники заводу Леппа та Вальмана виділяли 508 крб., Гільдебрандта та Пріса – 1025 крб., Нібура – 882 крб. [2, арк. 17 зв.].

Одночасно, система початкової освіти менонітських колоній отримувала відповідні грошові дотації від повітового земства, чиновники якого здійснювали загальний нагляд за станом розвитку колоністського шкільництва. Так, у 1909-1910 роках на потреби менонітської освіти Катеринославського повіту місцевими земськими установами було асигновано 600 крб. [2, арк. 18] Окремі спеціалізовані навчальні заклади Катеринославського повіту (наприклад, Хортицьке центральне училище) утримувались на відсотки від капіталів, що були утворені від продажу рухомого майна колишньої громадської вівчарні. Так, загальна сума даного навчального закладу становила 55925 крб. [2, арк. 19] За рахунок громадських коштів здійснювалось фінансування ремонтних робіт шкільних приміщень, облаштування класних приміщень, їх опалення та освітлення.

Школа для членів менонітської спільноти була осередком надання не тільки освіти та емпіричного наукового знання, скільки традиційного релігійного виховання та носієм громадських моральних норм та духовних цінностей менонітської спільноти. Підтвердженням даної тези може служити той факт, що ду-

ховні лідери менонітських громад обіймали посади вчителів та викладачів у відповідних навчальних закладах, а власне, приміщення шкіл в багатьох південноукраїнських колоніях менонітів використовувались громадами для проведення богослужінь та молитовних зборів.

Навчальний процес у початкових школах здійснювався за відповідними типовими програмами для елементарних шкіл іноземних колоністів, які визначали коло навчальних дисциплін, їх тематичну структуру, час та обсяги вивчення. Виходячи з аналізу обсягів програмних дисциплін, можна констатувати, що початкова система освіти менонітських колоній Хортицької та Миколайфельдських волостей мала виключно гуманітарний характер, орієнтований на задоволення релігійних потреб менонітської спільноти. Значна частина навчального навантаження в менонітських початкових школах складалась з дисциплін, які мали безпосереднє відношення до релігії: історії Біблії, катехізису, які вивчались впродовж всього періоду навчання, а також історії менонітської спільноти. Значна увага приділялась вивченню німецької мови. Крім цих дисциплін вивчали читання, письмо, граматику, літературу, математику [1, с. 56].

Беручи до уваги роль та місце початкової освіти в процесі соціалізації молодого покоління населення менонітських колоній, імперські чиновники намагалися використати її системні просвітянські можливості та ресурси в якості ефективного засобу русифікаторської політики уряду. На думку місцевих урядовців, школа повинна була «залучити німців до кола російського життя, вона повинна виховати в них вірних та надійних російських громадян» [10, с. 36].

В даному питанні ставка робилася на збільшення загальної кількості шкільних дисциплін, що викладалися російською мовою, якою більша частина населення колоній на межі століть не володіла. Одночасно, значна увага приділялася кваліфікаційній, лінгвістичній та методичній перепідготовці місцевих вчительських кадрів, які повинні були виступати в іпостасі провідників та модераторів імперської русифікаторської політики на місцях. Із цією метою у 1889 році при Хортицькому центральному училищі для вчителів-менонітів було відкрито спеціальні дворічні курси з вивчення російської мови, по закінченню яких школярі отримували відповідне свідоцтво [12, с. 42, 46]. Зазначимо, що в досить стислі терміни проблема хронічної нестачі педагогічних кадрів, обізнаних з російською мовою в менонітських колоніях була вирішена. Активна діяльність педагогічних курсів сприяла загальному підвищенню рівня знання російської мови серед менонітських вчителів, більша частина яких за свідченнями місцевих урядовців змушена була «серйозно взятися за російську книгу» [9, с. 10].

Бурхливий розвиток сільського господарства та місцевої колоністської промисловості на межі століть поставили в чергу денну нові практичні вимоги та завдання перед системою початкової та середньої освіти, яка повинна була задовольняти потреби даних галузей в висококваліфікованих професійних кадрах. Одночасно зростає увага передових кіл менонітської інтелігенції до проблем жіночої освіти, яка в даний період починає активно розвиватися. Дані особливості господарсько-економічного та соціального розвитку хортицьких і миколайпільських колоній сприяли швидкому перетворенню Хортиці на потужний освітній центр менонітських колоній Катеринославського повіту. Так,

12 серпня 1900 року було затверджено статут Хортицького двокласного жіночого училища для дівчат менонітського походження, ініціатором створення якого став Д. Епп – місцевий освітянин [7, с. 170; 12, с. 42, 46].

У 1901 році було затверджено Міністерством внутрішніх справ статут «Товариства з утримання Хортицького жіночого училища», яке об'єднало в своїх лавах представників інтелектуальної та господарсько-промислової еліти менонітських колоній: лідерів церковних громад, вчителів і викладачів початкових та середніх шкіл, представників громадськості та відомих меценатів-промисловців. Всього до його складу увійшло 8 почесних та 78 дійсних членів та 12 співробітників [12, с. 46]. На кошти товариства було збудовано 4-класне шкільне приміщення з квартирами для завідувача та вчителів загальною площею 150 кв. сажень. Загальна вартість проекту склала 20 тис. крб. [7, с. 170]. В училищі викладалися закон Божий, історія, арифметика, російська та німецька мови, природознавство, чистописання, читання, географія, малювання та рукоділля. Після закінчення курсу училища його випускниці мали право здобувати середню освіту в Хортицькому центральному училищі [7, с. 170]. Окремі випускниці продовжували свою освіту в місцевих гімназіях та спеціалізованих навчальних закладах. За перше десятиліття ХХ ст. даний навчальний заклад закінчило понад 700 дівчат-меноніток (підраховано за статистичними даними І. Задерейчука) [7, с. 170].

В даний період активно функціонували Хортицьке та Миколайпільське центральні училища, які були покликані забезпечити систему початкової освіти менонітських колоній Катеринославського повіту професійними викладацькими кадрами. На початку століття в Хортицькому центральному училищі викладали: А. Нейфельд, П. Пеннер, Д. Епп, Г. Епп, Г. Дік, завдяки творчим зусиллям яких училище перетворилось на справжній освітянський осередок колоністського шкільництва [13, с. 168-170]. Зазначимо, що навчальна програма центральних училищ була розрахована на 4 роки та була значно ширшою за обсягом, ніж навчальні програми аналогічних навчальних закладів менонітів всієї Катеринославської та Таврійської губерній. Продуктивна освітянська діяльність центрального училища сприяла значному поступу колоністського шкільництва, оскільки даний заклад став своєрідною кузнею викладацьких кадрів для менонітських колоній повіту.

Поступово середні та початкові освітні заклади Хортицьких та Миколайпільських колоній починають активно впливати на процес формування місцевої колоністської інтелігенції, яка відіграла вирішальну роль у суспільно-політичних процесах часів громадянської війни та еміграції початку 1920-х років. Модернізації системи початкової та середньої освіти сприяла активній соціально-економічній адаптації мешканців менонітських колоній, ознайомленню колоністського загалу з передовими досягненнями сучасної науки.

Бібліографічні посилання:

1. Ганкевич В.Ю. Система народного образования в немецких колониях таврической губернии на рубеже XIX – XX веков // Немцы в Крыму. – Симферополь: Таврия – Плюс, 2000. – С. 54-62.

2. Державний архів Запорізької області (ДАЗО). – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 24. – Список расходов и приходов Николайпольского центрального училища.
3. Задерейчук І.П. Особливості жіночої просвіти у німців-поселян // Міжнародна студентська наукова конференція «Історія очима молодих дослідників». – Донецьк, 1999. – Т. 1. – С. 84-87.
4. Задерейчук И.А. Центральные училища немцев поселян на территории Крымского полуострова в начале XX в. // А.И. Маркевич. I Таврические международные научные чтения (Симферополь 19 мая 2000 г.). – Симферополь, 2000. – С. 80-83.
5. Задерейчук И.А. Специализированные начальные учебные заведения в немецких поселениях Таврической губернии в конце XIX – начале XX вв. // II Таврические научные чтения, посвященные 80-летию Центрального музея Тавриды, г. Симферополь, 25 мая 2001 г. – Симферополь, 2002. – С. 97-99.
6. Задерейчук И.А. Развитие народного образования в немецких колониях Крыма 1804 – начало XX в. // Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 37. – С. 208-213.
7. Задерейчук И.А. Распространение образования среди женской части меннонитского вероисповедания // Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 43. – С. 169-173.
8. Обзор Екатеринославской губернии за 1890 год: Приложение к Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернартора. – Екатеринослав, 1891. – 68 с.
9. Обзор Екатеринославской губернии за 1891 год: Приложение к Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернартора. – Екатеринослав, 1892. – 108 с.
10. Обзор Екатеринославской губернии за 1894 год: Приложение к Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернартора. – Екатеринослав, 1895. – 110 с.
11. Отчет Екатеринославской уездной земской управы за 1881 г. – Екатеринослав, 1882.
12. Отчет Екатеринославской губернской земской управы за 1905 г. - Екатеринослав, 1905.
13. Kröker N. J. Erste Mennonitendörfer Rußland 1789-1943. Chortitza-Rosental. Vancouver: Selbstverlag, 1981. – 292 s.
14. Gerlach H. Die Rußlandmennoniten. Ein Volk unterwegs. – Kirchheimbolanden (Pfalz): Im Selbstverlag des Vefassers., 1992. – 184 s.